

UDK 27-472-45-534.6
Primljeno: 23. 5. 2019.
Prihvaćeno: 17. 10. 2019.
Pregledni znanstveni rad

ELEMENTI PROROČKOG U OBITELJSKOM ODGOJU VJERE

Jadranka GARMAZ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
Zrinsko-frankopanska 19, 21 000 Split
jadrankagarmaz@gmail.com

Sažetak

Odgovj vjere ima svoje specifičnosti i zakonitosti. U ovom se radu taj odgoj promatra pod vidom proročkog odgoja, počevši od obiteljskog odgoja duhovnosti preko socijalne i političke dimenzije odgoja. Proročka dimenzija odgoja vjere u ovom je radu analizirana u tri koraka. U prvom se predstavljaju neki temeljni elementi odgoja vjere u obiteljskom kontekstu. Polazeći od definicija odgoja vjere, preko obitelji kao temeljne odgojne zajednice u kojoj se događa vjera, analizira se izgradnja stava vjere kao proces koji obuhvaća cjelovitu osobu. Očitovanja vjerničkog stava obilježena su kulturnim i povijesnim naslijeđem te društveno-kulturnim uvjetima, koji su nerijetko i zapreke na putu vjere. Zbog toga se u drugom poglavlju iscrpno analiziraju komponente, uvjeti i pretpostavke ranoga duhovnog odgoja djeteta u obitelji. U trećem dijelu propituju se i naznačuju neki najznačajniji elementi proročkog odgoja, osobito u dimenziji osobnog, socijalnog i političkog odgoja.

Ključne riječi: kršćanski odgoj, obitelj, odgoj vjere, proročki odgoj, socijalni i politički odgoj.

Uvod

U radu se pod religijskopedagoškim vidom obrađuju značajke proročkog odgoja vjere u obitelji koji se očituje više u svjedočenju, stavu i zalaganju nego u sustavnom poučavanju; više u nasljedovanju Krista i prakticiranju vjere nego u teorijskom izučavanju sadržaja vjere. Odgoj vjere u obitelji nužno posjeduje dimenziju relacionalnosti, odnosa prema Bogu. Kod proroka je taj odnos bio

odlučujući. U ovom radu polazimo od teze da je proročki odgoj u najširem smisli riječi odgoj duhovnosti. Zbog toga ćemo u prvom poglavlju analizirati neke elemente odgoja vjere, u drugom ćemo navesti neka obilježja odgoja duhovnosti u obitelji jer »obiteljska kateheza prethodi, prati i obogaćuje svaki oblik kateheze«¹. Na kraju ćemo uz pomoć izabranih teoloških obilježja nekih starozavjetnih proroka analizirati proročku dimenziju kršćanskog odgoja.

1. Elementi odgoja vjere u obiteljskom kontekstu

Mnoge su definicije odgoja vjere. Jedna od znakovitijih je ona od kardinala Franje Kuharića. On je bio mišljenja da tako treba »odgojiti čovjeka da se sa svojom slobodom odgovorno služi za dobro, da ima ispravnu savjest kao svjetlo njegovih izbora i odluka, da ima plemenito srce za odnose prema drugim ljudima čineći dobro, da bude pomoćnik, zaštitnik«².

Odgoj vjere po svojoj definiciji obuhvaća cjelokupan odgoj čovjeka i cilja odgoju zrele vjere, tj. stava vjere, kao odgoj savjesti, odgoj slobode i srca, te odgoj kršćanske solidarnosti i nade³ kako bi čovjek jedan drugome mogao biti zaštitnik i pomoć.⁴ Obitelj je temeljna odgojna zajednica⁵ u kojoj dijete stvara prvu sliku o sebi.⁶ U njoj se događa prva socijalizacija, prvi religiozni i vjerski odgoj i ona je temeljna stanica društva i Crkve. Odgoj vjere kao i svaki drugi odgoj nije jednostran proces socijalizacije već obostran: obuhvaća onoga kojeg se odgaja i onoga koji odgaja.⁷ Potonji se i sam u procesu odgoja mijenja, a ako je riječ o grupi ili zajednici vjere, ona, prema pastoralnom teologu Ottmaru Fuchs, tek odgovornim promišljanjem o procesu odgoja i činom cjelovitog odgoja postaje »integralno teološko mjesto«⁸ i to samo ako traži teološke kri-

¹ IVAN PAVAO II., *Catechesi tradendae – Prenošenje kateheze. Apostolska pobudnica o vjerskoj pouci u naše vrijeme* (16. X. 1979.), Zagreb, 1994., br. 68.

² Franjo KUHARIĆ, *Božja remek djela – razmišljanja o sakramentima*, Zagreb, 2002.

³ Usp. Ottmar FUCHS, *Das jüngste Gericht. Hoffnung über den Tod hinaus*, Regensburg, 2018., 12–44.

⁴ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes – Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u svremenom svijetu* (7. XII. 1965.), br. 1, u: *Dokumenti*, Zagreb, 1993. (dalje: GS).

⁵ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, Zagreb, 2002.

⁶ Usp. Vesna GRAČNER – Mirko MATAUŠIĆ, *Obitelj prijelaznog naraštaja*, Zagreb, 2014., 33.

⁷ Usp. IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadacima kršćanske obitelji u svremenom svijetu* (22. XI. 1981.), Zagreb, 1997., br. 52 (dalje: FC).

⁸ Ottmar FUCHS, *Prophetische kraft der Jugend? Zum theologischen und ekklesiologischen Ort einer Altersgruppe im Horizont des Evangeliums*, Freiburg i. Br., 1986., 12. Citirano prema: Patrik C. HÖRING, *Jugendliche begegnen. Arbeitsbuch Jugendarbeit*, Stuttgart, 2017., 167.

terije za odgoj i slijedi ih. Na taj način zajednica koja odgaja u vjeri izbjegava opasnost »upadanja u patogenu klopku odnosa«⁹, gdje se pretpostavlja ono čega nema i gradi na onome što ne postoji.¹⁰

Izgradnja stava vjere obuhvaća proces koji se sastoji od upoznavanja evanđelja, obraćenja povjerenja u Boga i odgovora na njegovu Riječ predanjem čitave osobe. No, očitovanja stava vjere i izgradnja vjerskog identiteta¹¹ kroz povijesne mijene su različita: obilježena su kulturnim i povijesnim naslijeđem i društveno-kulturnim uvjetima koje su nerijetko i zapreke na putu vjere. Čini se da su one danas više nego ikad prisutne ne samo u smislu individualizma, racionalizma ili iracionalizma nego i u smislu kulture spektakla i publiciteta koja bježi od žrtve i križa i vođena je konfuznim stavovima o vlastitoj slobodi bez odgovornosti. U takvom kontekstu sam čin vjere i proces vjerovanja kao i odgoj u vjeri izgleda gotovo nemoguć zato što današnja kultura življenja¹² ističe ono što je poželjno, potrošivo i razonodljivo, brzo i funkcionalno. Zbog toga odgoj vjere pretpostavlja procese obraćenja od stvorenja k Stvoritelju, one koji se odnose na izgradnju stavova vjere koji bi bili toliko čvrsti da u trenutcima sraza s aktualnom kulturom življenja omogućuju »otići iz vlastite kulture a da je se ne mora napustiti (za razliku od Abrahama, koji je morao ostaviti svoju zemlju i rodbinu). Odlazak više nije prostorna kategorija; odlazak se može dogoditi unutar kulturnog područja koje čovjek nastanjuje.«¹³ Ukoliko je autentičan odgoj vjere, bez obzira o kojoj se zajednici radi: onoj obiteljskoj ili župnoj a danas i virtualnoj, pretpostavlja fragmentarne odlaske i napuštanje starih navika i običaja te preuzimanje novih autentičnih stilova življenja, a ostajući u kršćanskoj paradigmi zajednice koja izlazi na periferije, koja barem u mentalnom smislu čini iskorak iz uobičajenih klišeja i navika.¹⁴

⁹ Isto, 33, 67.

¹⁰ Ottmar Fuchs navodi primjer primanja svete potvrde, kada se nerijetko naglašava kršćanska zrelost kod mladih koju oni uopće ne posjeduju.

¹¹ O izgradnji identiteta u današnje vrijeme piše dr. Viera Pirker sa Sveučilišta u Beču, koja tvrdi da se identitet gradi cijeli život, i ovisi o mnogim utjecajima. Usp. Viera PIRKER, *Fluid and Fragile, or in between: Christian Identity in Crisis?*, u: Jadranka GARMAZ – Alojzije ČONDIC, *Challenges to Religious Education in Contemporary Society. International scientific conference proceedings*, Split, 2017., 2, 116–131, u: <http://ojs.kbf.unist.hr/index.php/proceedings/article/view/82/59> (7. V. 2019.).

¹² Da bi se izbjeglo zamci antimodernizma potrebno je imati na umu Pastoralnu konstituciju o Crkvi u suvremenom svijetu, gdje je cijelo poglavlje pod naslovom »Promicanje kulturnog napretka« (GS 53–62) posvećeno odnosu prema kulturi. Također usp. Ana Thea FILIPOVIĆ, *U službi zrelosti vjere i rasta osoba. Katehetska i religijskopedagoška promišljanja u suvremenom kontekstu*, Zagreb, 2011., 10–22, 36–43.

¹³ Miroslav VOLF, *Isključenje i zagrljaj. Teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja*, Zagreb 1998., 51.

¹⁴ Usp. Valentina MANDARIĆ, Milosrđe: put Crkve do čovjeka i suvremenih periferija, u: *Bogoslovska smotra*, 86 (2016.) 3, 705–730.

Obitelj je zajednica koja svojim članovima pomaže da izgrade pozitivne navike i sagrađe temeljne odnose među članovima uže i šire obitelji. Ona je, prema Antonu Tamarutu, povlaštenu životni i crkveni prostor u kojem se živi proročko, svećeničko i kraljevsko dostojanstvo i poslanje.¹⁵ Stvaranje dobrih i trajnih odnosa najvažnija je kompetencija koja se uči u obitelji, a koja je odlučujuća za zdravlje pojedinca. Suvremene neuroznanosti polaze od toga da tjeskobe i krizna razdoblja mogu preživjeti samo ona bića koja su u stanju uspostavljati dobre i trajne odnose.¹⁶ Upravo je odnos ili *relatio* temeljna kategorija na kojoj se gradi vjera.¹⁷ Zato se i odgoj vjere u obitelji temelji na odnosu roditelja i djece i sastoji se više od svjedočenja vjere, od dnevnih rituala i stilova komunikacije, od rođendanskih i obiteljskih slavlja, od stilova njegovanja dokolice, oblikovanja molitvenog života, provođenja slobodnog vremena nego od tumačenja i poučavanja. Takav odgoj ne počinje ni iz čega, već se temelji na onome što se naziva urođenom religioznom dimenzijom čovjeka. Naime, rođenjem djeteta već posjeduje određenu duhovnu kompetenciju, koja je, prema austrijskoj religijskoj pedagoginji Silviji Habringer-Hagleitner, prisutna kod djece od samog rođenja kao pažnja, sposobnost za čuđenje i divljenje, intuicija, zahvalnost, kontakt s nevidljivim, poznavanje otajstva i svetoga.¹⁸ Prema navedenoj autorici njegovanje duhovne dimenzije kod djece podliježe kriterijima za duhovni odgoj djece, a to su osiguravanje prostora za mir i tišinu, za susret s religioznim, shvaćanje da je odgoj postupan i trajan proces, poticanje mašte, njegovanje dobrih odnosa, njegovanje iskrenosti i intimnosti među članovima obitelji i stvaranje povjerenja.¹⁹ Odgajanje u vjeri proces je koji se sastoji od mnogim interaktivnih i komunikacijskih momenata: od tona glasa koji prevladava u obitelji, kvalitete međusobnih odnosa, zajedničkog blagovanja, dokolice, obiteljskih slavlja, zajedničke molitve, znaka križa, upaljene svijeće, ali i od načina na koji se obitelj (ne)brine za starije i nemoćne, žrtvuje novčić za siromaha, daruje svoje vrijeme, odjeću i

¹⁵ Usp. Anton TAMARUT, Suvremena teologija braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.) 3, 679–700, ovdje 679.

¹⁶ Usp. Stanko GERJOLJ, *Drame biblijskih obitelji. Pedagoška i psihološka interpretacija odnosa u biblijskim obiteljima*, Split, 2015., 1–19.

¹⁷ Objava Božjeg imena te Savez kao relacija između Boga i čovjeka temelji su personalno-relacijskoj trinitarnoj paradigmi J. Ratzingera, koja ističe osobnu i relacijsku sliku Boga koji stupa u odnos s čovjekom. Ta relacijska slika Boga temelj je i komunikativne teologije. O teologiji J. Ratzingera više vidi u: Nedjeljka s. Valerija KOVAČ, *Personalno-relacijska paradigma teologije Josepha Ratzingera/Benedikta XVI.*, Zagreb, 2014., 470. O komunikativnoj teologiji više vidi u: Bernd Jochan HILBERATH – Matthias SCHARER, *Kommunikative Theologie. Grundlagen-Erfahrungen-Klärungen*, Ostfildern, 2012., 142–180.

¹⁸ U ovom radu velikim dijelom koristim se knjigom: Elisabeth CALOUN – Silvia HABRINGER-HAGLEITNER (ur.), *Spiritualitätsbildung in Theorie und Praxis*, Stuttgart, 2018.

¹⁹ Usp. Isto.

obuču potrebitima, kao i od drugih djela koja grade kršćansku kulturu življenja. Ukoliko roditelji stvaraju dobre odnose s djecom, njeguju privrženost i povjerenje, taj će odnos biti temelj za njihovo povjerenje u Boga i njihovu vjeru u Boga. Ako roditelji mole i razgovaraju s Bogom, vjeruju u njega i traže njegovo svjetlo, moći će djecu uvoditi u molitveni odnos s Bogom. Autori Pero Aračić i Ivo Džinić tvrde da ako roditelji razvijaju dobre navike kod djece i potiču unutarnju motivaciju za dobro ponašanje, oni će postaviti temelje moralnom odgoju²⁰ koji se osobito razvija vježbanjem u stjecanju pozitivnih navika, poticanjem kulture dijaloga i pokretanjem onih odgojnih procesa koji omogućuju rast djece u slobodi.²¹ Ti su odgojni procesi temelji za razvijanje vrednota (usp. FC 42–43), vrlina i kreposti,²² koji oplemenjuju pojedinca i društvo.

Važna svrha odgoja prema papi Benediktu XVI. jest formiranje osobe kako bi ju se osposobilo da živi u punini i da dade vlastiti doprinos dobru zajednice.²³ U neke od zadaća izvornog odgoja prema papi Benediktu XVI. ulazi i to da u odgoju treba darovati određen dio samoga sebe, da na brojna pitanja mladih treba nadovezati pitanje koje se odnosi na istinu i to onu koja može biti vodič u životu; da je patnja dio istine našeg života jer sposobnost za ljubav odgovara sposobnosti za trpljenje, te da je najosjetljivija točka odgoja pronalaženje ravnoteže između slobode i stege. U postsinodalnoj apostolskoj pobudnici *Amoris laetitia* papa Franjo nas podsjeća da je u moralnom odgoju neizostavno razvijati navike.²⁴ Zbog toga su pozitivne navike od ranog djetinjstva vrlo važne jer se na njima može dalje graditi unutarnje vrijednosti i zdrave odnose. Jačanje volje i ponavljanje određenih stavova grade temeljni

²⁰ Usp. Pero ARAČIĆ – Ivo DŽINIĆ, Mladi roditelji o Bogu, Crkvi i odgoju, u: *Diacovensia*, 2 (2014.) 2, 269–274, ovdje 273.

²¹ Usp. Dora KRALJ, Zašto je važna dosljednost u odgoju (24. VI. 2011.), u: <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno teme/zasto-je-vazna-dosljednost-u-odgoju/> (22. V. 2019.).

²² HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA (ur.), *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994., br. 1804–1809, 1812–1820, 1822–1832 (dalje: KKC). U br. 1804 KKC objašnjava se što su kreposti: »Ljudske kreposti (vrline) jesu čvrsti stavovi, stalna raspoloženja, trajne savršenosti razuma i volje koje ravnaju našim činima, zapovijedaju našim strastima i upravljaju našim vladanjem po razumu i vjeri. One daju lakoću, gospodstvo nad sobom i radost za moralno dobar život. Krepostan je čovjek onaj koji slobodno čini dobro. Čudoredne kreposti stječu se ljudskim nastojanjem. One su plodovi i klice moralno dobrih čina; one pripremaju sve moći ljudskog bića da uđe u zajedništvo s božanskom ljubavi.« U br. 1805 čitamo: »Četiri kreposti imaju ulogu stožera. Zato se i zovu 'stožerne' (kardinalne); sve ostale se svrstavaju oko njih. To su: razboritost, pravednost, jakost i umjerenost. 'Ako li tko ljubi pravednost, kreposti su plodovi njezinih napora: jer ona poučava umjerenosti i razboritosti, pravednosti i hrabrosti' (Mudr 8,7).«

²³ Jadranka GARMAZ, O odgoju, u: *Crkva u svijetu*, 51 (2016.) 4, 555–558.

²⁴ Usp. Papa FRANJO, *Amoris laetitia – Radost ljubavi. Postsinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji* (19. III. 2016.), Zagreb, 2016., 6. i 7. poglavlje.

moralni stav i bez svjesnog, slobodnog i voljnog ponavljanja određenih dobrih temeljnih stavova ne može se u odgoju stići do cilja kršćanskog odgoja, a to je formiranje zrele osobnosti i izgradnja kršćanskog identiteta.

2. Komponente duhovnog odgoja rane dobi u obitelji

Temelji duhovnog odgoja postavljaju se u obitelji. U duhovne komponente odgoja prema Amabilis Jurić i Martini Kolar Billege mogu se ubrojiti odgoj za ljubav, kreativnost, empatiju, otvorenost, smisao, mudrost, moralnost, slobodu, odgovornost, prihvaćanje i dr. – sastavnice širega društvenoga, kulturnog i prirodnog konteksta.²⁵ Duhovnost male djece prema Silviji Habringer-Hagenleitner vezana je uz aktivnost vrtlarjenja: njegovati, paziti, pratiti rast, intuitivno osjetiti što je dotičnom djetetu sveto i što ono treba za daljnji rast.²⁶ To mogu biti različiti kutići za igru i mir koji su samo djetetu dostupni ili vrijeme za odmor cijele obitelji, poticajni materijal za dušu u smislu knjiga, slikovnica ili priča. To mogu biti aktivnosti u prirodi, igre s društvom ili neka posebna mjesta. Za djecu je igra sveti čin u kojem oni stvaraju vlastiti misaoni i zamišljeni svijet u koji oni mogu u trenutku ući, zaboravljajući na same sebe. Djecu treba pustiti da rastu i ne smije ih se prekidati pri lijepoj igri. Dakle, možemo poći od toga da su djeca duhovna bića koja su povezana s božanskom zbiljom i puno više od našeg podučavanja trebaju zaštitu od gubitka njihove srčanosti i životne radosti.

Druga strana izgradnje duhovnosti kod djece sastoji se u tome da odgajatelj i roditelji mogu i moraju učiti od djece. Svakodnevni život s djecom mijenja roditelje i odgojitelje i može dovesti do produblivanja duhovnosti. Mnogi roditelji svjedoče da je od rođenja djeteta njihov život postao bogatiji, dublji, duhovniji i da je odgoj djece pravi izvor milosti u njihovu životu.

Nadalje, izgradnja duhovnosti u obitelji je proces koji utječe na sve članove obitelji. Za nju je odlučujuća atmosfera koja vlada u toj obitelji, tj. ono što je sveto roditeljima, za čim teže i do čega drže, bit će isto tako i njihovoj djeci: smisao za dobro, istinito i lijepo, ugodan razgovor i molitva prije spavanja, čitanje psalama, slušanje pjesama i priča za laku noć mijenjaju roditelje i djecu i potiču na zajednički rast u vjeri.

²⁵ Martina KOLAR BILLEGE – Amabilis JURIC, Duhovni aspekt kao komponenta ocjelovljenja odgoja i obrazovanja, u: *Napredak*, 158 (2017.) 3, 291–304.

²⁶ Usp. Elisabeth CALOUN – Silvia HABRINGER-HAGLEITNER (ur.), *Spiritualitätsbildung in Theorie und Praxis*, 175–184.

Nadasve topla srdačna povezanost među članovima obitelji djeluje tjelesno, duhovno blagotvorno za cijelu obitelj.²⁷ Djeca vrlo rano imaju svijest o odnosu. Ona nisu kognitivno, već intuitivno svjesna toga da žele stvarati odnose i biti u odnosima, zbog čega im treba takva okolina i vrijeme u kojima se mogu stvarati odnosi s drugom djecom i odraslima: zajednički provedeno vrijeme, zajednički objedi, igra, govor, sport, rad u kućanstvu i drugdje. Također djeca trebaju vrijeme i za same sebe koje bi proveli sami u miru i tišini. Središnja zadaća odgoja duhovnosti u obitelji je osigurati djeci to različito vrijeme i prilike. Izgradnja se duhovnosti u obitelji događa tamo gdje djeca naiđu na odgovor svojoj otvorenosti za odnose, svojem povjerenju i sposobnosti za ljubav. No svako dijete također se treba samo sa sobom snaći u trenutcima osame i mira, pa nerijetko tzv. »prijelazni objekti« igraju ulogu roditelja i zaštitnika. Ana Maria Rizzuto smatra da su oni predznaci Božje nazočnosti koji mogu pomoći da se u dječjoj duši razvije još više smisao za Božju nazočnost. Zato je važno u ranom djetinjstvu ophoditi se pažljivo s dječjom okolinom, s njegovim »svetim« simboličkim objektima jer oni igraju važnu ulogu u duhovnosti djece.²⁸

Izgradnja duhovnosti u obitelji potiče rast i slobodu svih nazočnih. Istraživač mozga Gerald Huether smatra da se djeca rađaju s intuitivnom sviješću o tome da trebaju zaštitu i da imaju potrebu rasta svaki dan.²⁹ To će dijete osjetiti već po rođenju i tako će se razvijati svaki dan u oba pravca: traganju za zaštitom i razvojem. Oba iskustva su vrela životne energije i kao takva su nužna za razvoj duhovnosti u obitelji. Odlučujući kriterij za uspjeti razvoj duhovnosti u obitelji je sloboda kojom djeca mogu razvijati vlastitu individualnu duhovnost i dalje tijekom života slobodno rasti u duhovnosti na svoj način. Nerijetko su međusobni razgovori djece i roditelja poticaji za rast u duhovnosti kako djece tako i roditelja. Djeca nerijetko sama postavljaju filozofska i teološka pitanja te potiču roditelje i odgojitelje na samokritičnost u pitanju vjere. Pri davanju odgovora može biti od pomoći dječja literatura, Biblije za djecu, stripovi, filmovi ili jednostavno dovoljno poticaja i vremena kao i volje da se na ta pitanja

²⁷ Prema petom valu istraživanja EVS-a u Hrvatskoj bračni parovi smatraju da su od presudne važnosti za kvalitetu zajedničkog života vjernost i djeca u braku. Usp. Josip BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Josip JEŽOVITA (ur.), *Vrednote u Hrvatskoj od 1999. do 2018. prema European Values Study*, Zagreb, 2019., 70–77.

²⁸ Više o tome vidi u: Anna-Maria RIZZUTO, *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, Chicago, 1979. Također usp. Jadranka GARMAZ – Matthias SCHARER, *Učenje vjere. Kako osmisliti i voditi proces učenja vjere iz komunikativnoteološke perspektive?*, Zagreb, 2014., 150–170.

²⁹ Usp. Elisabeth CALOUN – Silvia HABRINGER-HAGLEITNER (ur.), *Spiritualitätsbildung in Theorie und Praxis*, 175–184.

odgovori. Često je to prilika za katehezu i starije djece, kao i cijele obitelji.³⁰ Zajedničko promišljanje i traganje za duhovnošću u obitelji nerijetko je ples po žici za koji je potreban balans između *ja* i *mi*. Taj balans pomaže djeci da sačuvaju za sebe dovoljno slobode koja im je potrebna u tom trenutku. To tzv. puštanje djece od strane roditelja jako je važno za razvoj duhovnosti. Maria Montessori i Ana Maria Rizutto smatraju da je za razvoj duhovnosti važno osiguravanje šutnje i tišine, tj. simboličnog i ritualnog jer se sve ne mora i ne može sročiti u riječi.³¹

Silvia Habringer-Hagleitner, religijska pedagoginja iz Linza, mišljenja je da su uobičajene pedagoške intervencije koje su potrebne za normalan razvoj djeteta zajednički rituali, zajedničko vrijeme provedeno s obitelji, topla i srdačna atmosfera povjerenja i intimnosti i osiguravanje slobodnog vremena za razvoj vlastitih ideja. No, izgradnja se duhovnosti u kršćanskom smislu događa u svakodnevicu gdje se sveto pokazuje u svakodnevnome, tajna u nevidljivom, velika teologija u spontanim dječjim pitanjima. Kršćanska se duhovnost izgrađuje u konkretnoj svakodnevicu koja nas izaziva da donesemo odluke: tako tamo gdje obitelji daju prednost svojem obiteljskom zajedništvu i životnoj radosti i gdje se izbjegava pritisak za posjedovanjem materijalnog bogatstva kao i elitizma, individualizma, tamo se ostvaruje kršćanska duhovnost.³²

U situacijama kada obitelji iziđu izvan svoje unutarobiteljskih povezanosti i svoju djece i sebe povežu s drugima, gdje su osjetljivi za potrebe bližnjih i potrebitih i solidariziraju se s njima, živi se proročki vid kršćanske duhovnosti. Tamo gdje se u obiteljima nastoji oko pomirenja i praštanja i nadilaženja vlastitih ograničenja, tamo je riječ o onoj fragmentarnoj kompetenciji koja je u središtu kršćanske duhovnosti. Zato možemo ustvrditi da se u slobodi u središtu svakodnevne može doživjeti duhovno iskustvo kao iskustvo međusobne povezanosti koja daje snagu za nadu i osposobljuje za ljubav.

Prema Alojziju Hoblaju dijete se od najranije dobi služi čuđenjem jer je za njega svaka nova stvar izvor čuđenja. U skladu s tim, autor govori o čuđenju kao izvoru duhovnosti, kao o temeljnoj komunikaciji sa samim sobom, svijetom i Bogom.³³ Upravo je čuđenje prozor za religiozno raspoloženje čuđenja, u kojem se istodobno nalazi kontemplacija i aktivnost: »U parabolama nema

³⁰ O obiteljskom odgoju više vidi u: Józef STALA – Jadranka GARMAZ (ur.), *Strengthening Families*, Kraków, 2016., 1–335.

³¹ Usp. Jadranka GARMAZ – Matthias SCHARER, *Učenje vjere*, 117 i dalje.

³² Usp. Elisabeth CALOUN – Silvia HABRINGER–HAGLEITNER (ur.), *Spiritualitätsbildung in Theorie und Praxis*, 175–184.

³³ Usp. Alojzije HOBLAJ, Metoda parabole kao sredstvo katehetske komunikacije, u: *Crkva u svijetu*, 40 (2005.) 4, 421–422.

opasnosti da dijete ubrzo naiđe na granicu pred kojom bi se zaustavila njegova meditacija i ugasilo njegovo čuđenje.«³⁴ Autor naglašava kako se u parabolama nigdje o Bogu ne govori izričito niti mu se spominje ime koje bi moglo jako i autoritativno odzvoniti u ušima. Parabole šute o Božjem imenu, ali ne šute o njemu jer nas stavljaju u njegovu prisutnost i tako bivamo uronjeni u događaj same parabole. Na isti su način djeca uvedena u evanđeoski tekst. »Parabole su zapravo sadržaj kojim se dijete uvodi u tajnu života.«³⁵ Kroz parabole i druge biblijske tekstove dijete se upoznaje sa slikama Boga i otkriva Boga Isusa Krista. Tada počinje pravi duhovni život,³⁶ prema Mihályju Szentmártoniju, »zdrav duhovni život započinje vjerovanjem u Boga Oca Isusa Krista, a to je Bog stvoritelj – koji je osobno stvorio čovjeka; Bog dobri pastir – koji se brine za svoj narod, ne napušta ga, ne zaboravlja i provida mu; Bog Otac s majčinskim crtama – otac izgubljenog sina koji ide ususret milosrdnom Ocu; Bog suputnik – koji čuje vapaje svog naroda (Izl 2,23) i za njega pati na križu«³⁷.

3. Odgoj vjere za proročko, socijalno i političko djelovanje

Proroci su od Boga pozvani i poslani pojedinci da u određenom prostoru i određenom narodu priopće konkretnu istinu iz Božje perspektive. Pema Boži Lujicu prorok je slušatelj, promatrač, vidjelac Božje Riječi. On se služi Božjom riječju. On je čovjek Božji, koji pred nekim govori ili u ime Božje govori. Lujic smatra da je proročka poruka i danas vrlo aktualna pa kao takva kršćanskim odgojiteljima može biti od ključne pomoći.³⁸ Tako prorok Ilija s pitanjem tko je moj Bog potiče i danas pitanje o pravim i lažnim bogovima, o idolima, kumirima, lažnim božanstvima i bogovima kojima se klanjalo nekada i o onima kojima se klanjamo danas. Prorok Elizej navješćuje da je Bog naklonjen ljudima, da ih on oslobađa i spašava. Njegova je poruka da Bog neprestance potvrđuje život, ozdravlja, omogućuje razvoj. Prorok Mihej staje oštro u obranu progonjenih, onih bez pravne i političke zaštite i to u glavnom gradu vlastitog naroda, Jeruzalemu. Prorok Izaija je protiv oslanjanja na nepouzdanu političke prijatelje koji će ih ostaviti na cjedilu. On usmjeruje narod na dublje

³⁴ *Isto*, 426.

³⁵ *Isto*.

³⁶ Duh Sveti izvor je duhovnog života koji se u ranom djetinjstvu tek budi. Duh Sveti poziva proroke, nadahnjuje ih i šalje; po njemu se Isus utjelovljuje, ali i uskrisava, tako da je on snaga koja sve nosi i vodi u odgoju. Utoliko možemo reći da proročki odgajati znači odgajati u duhovnosti, snagom Duha i u povjerenju u Duha.

³⁷ Mihály SZENTMÁRTONI, *Osjetljivost za čovjeka. Pastoralna psihologija*, Zagreb, 2009., 61–62.

³⁸ Usp. Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Zagreb, 2010., 51–369.

etičke vrijednosti na kojima se dugoročno može graditi budućnost. Jeremija gaji duboku ljubav prema svojem narodu, njeguje izrazitu odanost prema Božjoj riječi. Iz navedenih primjera možemo izvući nekoliko karakteristika proročkog odgoja: najprije, proroci su ljudi koji žive zbilju Božje Riječi. Oni stoje u posvemašnjoj službi Bogu i utjelovljuju u sebe Božju riječ. Ona postaje sastavnicom prorokove službe i prorokove osobe. Na temelju teologije starozavjetnih proroka možemo ustvrditi da je Božja Riječ okosnica i središte proročke dimenzije odgoja. Ona mora biti u središtu odgoja. Njezina aktualnost nikad ne jenjava i njezina je snaga neupitna. Proročki odgaja onaj koji uistinu živi od Božje Riječi, kojem je Božja Riječ izvor životne snage i hraniteljica vjere. Nasuprot toj značajci, posljednja istraživanja obiteljskog odgoja pokazuju da današnje obitelji vrlo malo čitaju Božju riječ, vrlo rijetko razgovaraju o Bogu s djecom i rijetko se mole.³⁹ To znači da naše kateheze i homilije moraju obilovati tumačenjem Božje riječi, naši časopisi, kulturne i druge emisije, vjerničke zajednice moraju imati u središtu upoznavanje i komuniciranje s Božjom riječju kako bi se ona i danas aktualizirala i inkulturirala u život kršćanina.⁴⁰

Proroci najavljuju susret s Gospodinom i Gospodinov dan. To znači da je živjeti u ozračju iščekivanja Božjeg spasenja, dolaska dana Gospodnjeg, proročka oznaka kršćanskog odgoja. Uvijek iščekivati, njegovati nadu pozitivnog i vedrog iščekivanja spasenja od onoga kome smo povjerovali, proročka je vrlina. Nada u bolje sutra, nada u konačno spasenje, u Božju pobjedu, čitanje znakova vremena u tom svjetlu nade, to je obilježje proročkog odgoja.

Proroci objavljuju Božje spasenje. Oni objavljuju Boga koji je vjeran i koji je spasitelj, koji je kao zaručnik, otac, majka, muž. Nasuprot njemu nalazi se narod koji je nevjeran i kojeg Bog spašava. Ta proročka dimenzija odgoja implicira svijest o Bogu koji je vjeran nasuprot narodu koji je nevjeran. Svijest o vlastitoj grešnosti, nesavršenosti kako pojedinca tako i naroda, pa tako i Crkve, nužno je potrebna da bismo primili spasenje i oprostjenje od Onoga koji je vjeran i čija vjernost ostaje do vijeka. Kršćanski odgoj koji počiva na obraćenju, na svijesti o potrebi pročišćavanja i obraćenja kroz molitvu i sakramente, njeguje proročku dimenziju.

Proroci objavljuju Novi savez koji će se dogoditi u istini, vjernosti i spoznaji Boga. Hošea tako smatra da će u Božjem srcu ljubav pobijediti mržnju; Jeremija da će se Novi savez temeljiti u čovjekovu srcu, koje će prethodno

³⁹ Usp. Pero ARAČIĆ – Ivo DŽINIĆ, *Mladi roditelji o Bogu, Crkvi i odgoju*, 269–274.

⁴⁰ Usp. PAVAO VI., *Evangelii nuntiandi – Naviještanje evanđelja. Apostolski nagovor o evangelizaciji u suvremenom svijetu* (8. XII. 1975.), Zagreb, 2000., br. 4.

Bog očistiti. Ezekiel napominje kako će kameno čovječe srce biti zamijenjeno srcem od mesa.

Sljedeća dimenzija proročkog u odgoju jest dimenzija Saveza s Bogom u čovjekovu čistu srcu. Tek očišćeno, obnovljeno srce pruža mogućnost Saveza s Bogom. To je srce od Boga očišćeno, mi ga sami ne možemo očistiti. Taj smisao za darovanost i obdarenost u euharistiji, u svakodnevicu, u zajednici vjernika i obiteljskoj zajednici, u Božjoj riječi, za traženje dara oprosta, za zahvalu za dar čista srca, proročka je dimenzija u odgoju.

Proroci navješćuju Božjeg slugu. On je osoba (Emanuel) kao i čovjek i zajednica. Ova dimenzija proročkog odgoja temelji se na svijesti o Sluzi Božjemu. Njemu pripada svaka zahvala i u njega se treba ugledati u odgoju za milosrđe i žrtvu, ali po njemu odgajati za svijest o tome da i mi kao pojedinci i narod možemo biti na službu Bogu. Cijeli narod može biti izabran da služi Bogu i može se staviti u službu proslave Boga, ali na poseban način to može biti svaki pojedinac. Tako Sluga Božji ostaje paradigma i zbilja kršćanskog odgoja, onaj po kojem smo svi spašeni ali i onaj koji je uzor vjere i koji poziva da se kao pojedinci i narod stavimo u službu Bogu.

Prema Drugome vatikanskom koncilu kršćanskoj je obitelji namijenjeno poslanje da svima otkriva »živu prisutnost Spasitelja u svijetu te pravu narav Crkve, i to kako po ljubavi suprugâ, velikodušnoj plodnosti, jedinstvu i vjernosti tako i po ljubavlju prožetom suradnji svih njezinih članova« (GS 48). Cilj kršćanskog odgoja u obitelji je odgojiti čovjeka za kršćansko djelovanje u svijetu. To je njegova poveznica s proročkim odgojem, ukoliko izuzmemo duhovnu dimenziju, kao temeljni odnos s Bogom, a koja se ovdje pretpostavlja i nadilazi sve druge. Unutar proročkog poslanja obiteljski vjerski odgoj implicira većinu važnih temeljnih ciljeva kateheze kao što su obraćenje, upoznavanje i dozrijevanje stavova vjere, liturgijski odgoj, moralno obrazovanje, molitva, odgoj za život u zajednici, inicijacija za poslanje i kršćansko djelovanje. Obiteljski vjerski odgoj njeguje proročku dimenziju ukoliko je duhovni i dijaloški, proročki i socijalni odgoj vjere. Naime, proročka dimenzija kršćanskog odgoja potiče promjenu srca, drži oko budnim za duhovni život, ali se ne zaustavlja na djelovanju *ad intra*, već je snažno zauzet za djelovanje *ad extra*.⁴¹ To znači da proročkoj dimenziji osim intenzivnog oslanjanja na Božju riječ pripada i jačanje kontekstualnog i dijaloškog usmjerenja, uklju-

⁴¹ O odgojnoj ulozi roditelja i obitelji vidi u: DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (18. XI. 1965.), br. 11, u: *Dokumenti*. Također usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskom odgoju* (28. X. 1965.), br. 3, u: *Dokumenti*.

čivost i jasnoća utemeljena na stvarnim i konkretnim inicijativama suradnje oko dobra, kontekstualne uključenosti u dobar i pravedan život heterogene zajednice, s dubokom ukorijenjenošću u temeljne istine i sadržaje katoličke vjere.⁴² To je put vjere. Fiksiranje na čisto religijska, vjerska ili kulturna pitanja put su izolacije kršćanskog odgoja iz društva, a nasuprot tomu svi su kršćani pozvani u društvu Božju Riječ naviješati svojim svetim življenjem.⁴³

Bernhard Grümme, religijski pedagog iz Bochuma, smatra da u suvremenom odgoju vjere nije dostatno usvajanje samo socijalne kompetencije suosjećanja i pomaganja potrebitima, socijalne osjetljivosti, suradnje, solidarnosti, jakog *ja* identiteta, preuzimanja perspektive, tolerancije, odmjerenog odnosa prema pravilima i slično.⁴⁴ Štoviše, uz socijalnu kompetenciju u obiteljskom je odgoju, kao i u svakoj drugoj katehezi, nužno razvijati političku kompetenciju koja je usmjerena na političku zrelost i kreće se u svjetlu kategorije, koncepata i pojmova političkih institucija odlučivanja i kontrole.⁴⁵ U njoj se uči o raspodijeli moći, uređenju svjetskog poretka, o ideologiji i manipulaciji, o vladanju i interesnim sferama, o smislu i funkciji političkih institucija i o normativnom usmjerenju političkoga. U političkoj se kompetenciji uči o lojalnosti i kritici, podržavanju i transformaciji. Nasuprot *face to face* interakciji političko je učenje sistematsko, strukturalno usmjereno i odnosi se na cjelokupne društvene i političke kontekste.

Socijalno učenje je, prema Gruemmeu, vrsta dijakonijskog učenja, a političko učenje čuva vjeru od redukcije na socijalno i dijakonijsko u smislu da čuva politički karakter biblijske poruke jer kritički promišlja društveno ekonomske strukture.⁴⁶ Zato u odgoju vjere koji želi sačuvati karakter javnosti i relevantnosti trajno koreliraju kategorije društvenosti i politike.

Politička kompetencija obuhvaća sve pore života i sukladna je onoj proročkoj koja njeguje svijest o savezu s Bogom ali i snažnu etičku svijest o zalaganju za bolji i pravedniji svijet jer, kao što reče psihoterapeutkinja Ruth

⁴² Usp. Bernhard GRÜMME, *Aufbruch in die Öffentlichkeit? Reflexionen zum »public turn« in der Religionspädagogik*, Bielefeld, 2018., 212. Temeljni poticaji tom djelovanju ostvareni su još na Koncilu. Usp. GS 1–5, 40 i dalje; DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dei Verbum – Božja Riječ. Dogmatska konstitucija o božanskoj objavi* (18. XI. 1965.), br. 7 u: *Dokumenti* (dalje: DV).

⁴³ Usp. PAVAO VI., *Evangelii nuntiandi – Naviještanje evanđelja. Apostolski nagovor o evangelizaciji u suvremenom svijetu* (8. XII. 1975.), Zagreb, 2000., br. 4.

⁴⁴ Usp. Bernhard GRÜMME, *Aufbruch in die Öffentlichkeit?*, 1–20. U današnje vrijeme sve više su u katehezi prisutna socijalna i društvena pitanja konkretnog čovjeka. Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Na svetost pozvani. Pastoralne smjernice na početku trećega tisućljeća*, Zagreb, 2002., br. 17–18.

⁴⁵ Usp. Józef STALA – Jadranka GARMAZ, *The Family Communio Personarum and Upbringing*, u: *The Person and the Challenges*, 8 (2018.) 1, 45–57.

⁴⁶ Usp. Bernhard GRÜMME, *Aufbruch in die Öffentlichkeit?*, 1–20.

C. Cohn: »Svijet je naša zadaća. On nije u skladu s našim očekivanjima. No, ako se založimo za svijet, on će zaista postati znatno ljepši. Ako li pak ne, onda ni neće.«⁴⁷ Ta paradigma humanistkinje Ruth Cohn suočava nas s pitanjem: Zauzimamo li se za pravedniji bolji svijet oko nas? Prema petom valu istraživanja *European Values Study* u Hrvatskoj razvidno je da politička kompetencija u smislu preuzimanja individualne i kolektivne odgovornosti bilježi male rezultate kako na osobnom, obiteljskom, tako i institucionalnom polju jer prema istraživanjima »pojedinci ne žele preuzeti odgovornost i inicijativu na radnome mjestu, a u isto vrijeme žele da pojedinci preuzmu brigu za sebe, te teže natjecanju«⁴⁸. Iako prema navedenom ispitivanju općenito u Hrvatskoj raste povjerenje i tolerancija prema osobama druge rase, vjere, narodnosti ili seksualne orijentacije,⁴⁹ što se svakako može pripisati intenzivnijem odgoju za prihvaćanje drugoga i drukčijega, ipak niska razina osobne odgovornosti i angažmana oko boljeg, pravednijeg i solidarnijeg svijeta, pokazuje nedostatke kako obiteljskog tako i religioznog odgoja u školi. U proročkom odgoju politička dimenzija zauzimanja za bolji, pravedniji, bogolikiji svijet ima istaknutu ulogu i nju je potrebno u našim kontekstualnim uvjetima produbljivati, proširivati i intenzivirati u evangelizacijskom djelovanju obitelji i Crkve u cjelini.

Zaključak

U složenim kontekstualnim uvjetima heterogenog društva proročki odgoj predstavlja velik izazov za sve zajednice, sisteme i institucije, osobito za obitelj. Kao kršćanski odgoj proročki, socijalni i politički odgoj postavljaju pitanja i traže odgovore u relaciji prema istini, identitetu, osobnoj i društvenoj odgovornosti i ne zatvaraju se pred izazovima pluralizma, imigracija, globalizacije i drugih karakteristika postmodernoga heterogenog društva. Odgoj vjere unutar obitelji temelji se na intenzitetu i vrsti duhovnosti njezinih članova, na njihovoj društvenoj kompetenciji, osobito na sposobnosti suosjećanja i brige za drugoga, zalaganja jednih za druge, ali i na široj političkoj kompetenciji zauzimanja za pravednije i bolje društvo. Elementi proročkog u obiteljskom odgoju nalaze se u svim onim postupcima u kojima se jača duhovnost pojedinca, njegova osobnost i individuacija, njegov smisao za odgovornost, kreposti i vrednote, te se podupire osobno zalaganje za jednostavne postupke i odnose kako

⁴⁷ Citirano prema: Jadranka GARMAZ – Matthias SCHARER, *Učenje vjere*, 78.

⁴⁸ Josip BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Josip JEŽOVITA (ur.), *Vrednote u Hrvatskoj od 1999. do 2018. prema European Values Study*, 60.

⁴⁹ Usp. *Isto*, 25.

bi se uvijekbalo preuzimanje odgovornosti za pravedniji i bolji svijet (usp. GS 1). Proročki odgoj zbog toga ulazi u domenu cjeloživotnog učenja svih pripadnika Crkve kao naroda Božjega⁵⁰ i potiče pojedince i zajednice na izlazak iz klišeja i na tabua i traganje za novim oblicima svetosti i svjedočenja vjere evangelizacije i odgoja vjere, a osobito onoga u obitelji.

Abstract

ELEMENTS OF THE PROPHETIC IN THE FAMILY RELIGIOUS UPBRINGING

Jadranka GARMAZ

Catholic Faculty of Theology – University of Split
Zrinsko-frankopanska 19, HR – 21000 Split
jadrankagarmaz@gmail.com

Religious upbringing has its specificities and laws. This article approaches that upbringing from the perspective of prophetic upbringing, starting from the family upbringing in spirituality to social and political dimension of upbringing. The prophetic dimension of religious upbringing is analysed in this article in three steps. In the first, some fundamental elements of religious upbringing in the context of family are presented. Starting from definitions of religious upbringing, through family as the fundamental community of upbringing in which faith takes place, the formation of religious attitude as a process that involves the whole person is analysed. Manifestations of religious attitude are characterised by cultural and historical heritage and social-cultural conditions that are often proving to be obstacles to faith. Therefore, the second part analyses exhaustively components, conditions, and presuppositions of the early spiritual upbringing of the child in the family. The third part discusses and points out some significant elements of prophetic upbringing, especially in the dimension of personal, social, and political upbringing.

Keywords: *Christian upbringing, family, religious upbringing, prophetic upbringing, social and political upbringing.*

⁵⁰ Usp. Papa FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24. XI. 2013.), Zagreb, 2013., br. 111–134.